

Bengt Karlsson og Marit Borg

Samarbeidsbasert forskning

Demokratisk kunnskapsutvikling
i psykisk helse- og rusarbeid

GYLDENDAL

BENGT KARLSSON OG MARIT BORG

SAMARBEIDSBASERT FORSKNING

DEMOKRATISK KUNNSKAPSUTVIKLING
I PSYKISK HELSE- OG RUSARBEID

© Gyldendal Norsk Forlag AS 2021
1. utgave, 1. opplag 2021

ISBN 978-82-05-53392-9

Omslagsdesign: Gyldendal Akademisk
Layout: Bøk Oslo AS
Sats: HAVE A BOOK
Brødtekst: Minion Pro 10,5/15 pkt

Alle henvendelser om boken kan rettes til
Gyldendal Akademisk
Postboks 6730 St. Olavs plass
0130 Oslo

www.gyldendal.no/akademisk
akademisk@gyldendal.no

Forfatterne har mottatt støtte fra Det faglitterære fond

Det må ikke kopieres fra denne boken i strid med åndsverkloven
eller avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorgan for
rettighetshavere til åndsverk. Kopiering i strid med lov eller avtale kan medføre
erstatningsansvar
og inndragning, og kan straffes med bøter eller fengsel.

Forord

«Hvorfor brukarmedvirkning i terapi?» Ei venninne, som er psykolog, sendte meg bilde fra et seminar hun deltok på. Jeg forsto ikke helt hva hun ville jeg skulle kommentere. Jeg forsøkte meg på et svar: «Fint seminar? Skal man bare medvirke i sin egen terapi, man ER vel i grunnen hele terapien?» Her ville nok en del ha steilet og forklart meg at dette dreier seg om å få medvirke til hvilken terapiform som tas i bruk. Jeg formulerte meg nok både kritisk og noe kategorisk i svaret. Jeg fant det interessant. Kanskje mest av alt fordi det ble stilt som et spørsmål. Hvorfor? Jeg forsto det som at man forsøkte å begrunne *hvorfor* brukere bør medvirke i egen terapi. På et eller annet vis er det inn i dette landskapet forfatterne av denne boka inviterer oss. De har ambisjoner om noe mer. Mer enn bare å begrunne hvorfor brukere bør medvirke. De tar oss med i sine refleksjoner rundt det de selv omtaler som honnørord. Demokrati, dialog, deltakelse, samarbeid, likeverd med videre. Vi kan gjøre et første stopp ved tittelen på boka: *Samarbeidsbasert forskning – Demokratisk kunnskapsutvikling i psykisk helse- og rusarbeid*. For hva er et demokrati? En annen betegnelse ville vært folkestyre. Det innebærer altså noe mer enn det å medvirke. Det er å styre. Ambisjonene for hva vi som lesere inviteres inn i er høye allerede i bokas tittel.

Psykisk helse- og rusfeltet har vært gjennom ulike faser. Psykisk helsefeltet har i større grad hatt en tradisjon for at eksperter i form av fagpersoner har mye makt over kunnskapen. Rusfeltet har kanskje i perioder hatt en mer sosialfaglig

tradisjon hvor erfaringskunnskap har vært mer framtreddende. Ved framveksten av behandlingskollektivene på 1970-tallet sto verdier som demokrati og sosialt fellesskap sentralt. Det har vært svingninger i begge felt med en felles historie med maktutøvelse og overgrep under dekke av å gi hjelp. De seinere åra har vi imidlertid sett faglige og politiske strømninger mot å gi erfaringskompetanse mer plass både i tjenesteutvikling og forskning. Hvordan dette kan gjøres, i hvilken grad eller i hvilket omfang, er ikke ferdig undersøkt verken innen tjenesteutvikling, fagutøvelse eller forskning. Slik forfatterne sjøl innleder boka, beskrives deltakelse, dialog og samarbeid som sentrale begreper og praksiser. Samtidig er dette aktiviteter som alltid inneholder konflikter, motsigelser og uenigheter. Det er mulig å tenke seg at en tilsløring av interessekonflikter mellom deltakerne kan føre til det motsatte av demokratiske prosesser. Da forblir begrepene honnørord som vi kan smykke virksomhetene våre med, heller enn å fylle dem med innhold. Uten at vi utforsker innholdet nærmere, står vi i fare for å bli hengende ved spørsmålet som min venninne sendte meg: «Hvorfor brukermedvirkning i terapi?» I stedet burde vi hogge i stein slagordet som brukerbevegelser har framholdt over lang tid: «Nothing About Us Without Us!»

Psykisk helse- og rusarbeid fortjener at både brukere, fagpersoner og forskere stopper opp og reflekterer rundt hva slags kunnskap som tas i bruk i feltet, og hvorfor. Hvordan skapes kunnskap og av hvem? Kanskje burde vi også stille spørsmål ved hvem psykisk helse- og rusfeltet er til for. De har begge en historie og ei nåtid der aspekter av samfunnsbeskyttelse, disiplinering og straff har vært framtreddende. Om dette som kunnskaps- og fagfelt skal være til for noe annet, som at brukerne sjøl definerer hva de trenger hjelp til og hvordan, må vi tørre å utforske om vi faktisk mener at dialog, likeverd og deltakelse skal være noe annet enn bare ord. Da må vi fylle ordene med innhold og handlinger. Disse må føre til endringer både av hvordan vi forsker og praktiserer som fagpersoner. Dypest sett dreier det seg om å gi fra seg makt. For om vi faktisk ønsker å oppnå demokrati, må folk få styre.

Anna-Sabina Soggiu, sosialarbeider og ph.d.-stipendiat

Innhold

INTRODUKSJON	11
Vårt mål med denne boken	11
Hvorfor samarbeidsbasert forskning?	13
Et fremtidsblikk	14
Bokens struktur	15
KAPITTEL 1 SAMARBEIDSBASERT FORSKNING	
I PSYKISK HELSE- OG RUSFELTET	18
Forforståelser og ståsteder	18
Det går for sakte med demokratisk kunnskapsutvikling	20
Gode intensjoner og manglende realiteter?	22
Kunnskap gir makt – og makt gir kunnskap	24
Åpenhet, dialog og demokrati i psykisk helse- og rusfeltet	27
Konstitueringen av psykisk helse- og rusfeltet – faglige tradisjoner	
og perspektiver	29
Psykisk helse- og rusarbeid – ett fag	32
Psykisk helse- og rusfagets kunnskapsgrunnlag	34
Fagets nødvendige samfunnsperspektiv	36
Livsmiljø og levekår	37
Behovet for brudd i kunnskapsutvikling i psykisk helse- og rusarbeid	39
Personen først	41
Forskning om alle menneskers rett til best mulig fysisk og psykisk helse ..	43
KAPITTEL 2 HVA KAN KUNNSKAP VÆRE?	48
Brudd i paradigmer om kunnskapsutvikling og forskning	48
Hva kan kunnskap være?	51

INNHOLD

Ulike kunnskapssyn	53
Taus kunnskap	54
Forholdet mellom teoretisk, praktisk og erfaringsbasert kunnskap	56
Om erfaringer og erfaringskunnskap	57
Subjektive innenfrabeskrivelser	59
Finnes det <i>en</i> riktig faglig metode innen psykisk helse- og rusarbeid?	60
Erfaringsbasert kunnskapsutvikling – om å innta førerretet gjennom recovery	61
Demokratisering av kunnskapsutviklingen i psykisk helse- og rusarbeid	63
Demokratisk kunnskapsutvikling – hva vil det si?	64
Erfaringsbasert kunnskap som kilde i demokratisering av kunnskapsutvikling	66
Brukerkunnskap i psykisk helse- og rusarbeid	68
Eksempel fra kunnskapsutvikling innen recovery	70
Om å trosse rammer	71
Eksempler på demokratisk kunnskapsutvikling – om hjelp som hjelper ...	73
Betydningen av regel- og rutinebrudd	74
Om å forvalte utfordrende rammer	76
Rapportering og rutiner	77
 KAPITTEL 3 HVA KAN FORSKNING VÆRE?	 81
Forholdet mellom forskning og vitenskap	81
Forskning og vitenskap	82
Ontologi, epistemologi og metodologi – nyttige begreper i forskning? ...	83
Et mangfold av vitenskapelige metoder	84
Autoetnografi og randomiserte, kontrollerte studier	85
Forskning innen psykisk helse- og rusfeltet i et historisk perspektiv	87
Forskning innen psykisk helse- og rusfeltet i et samtidshistorisk perspektiv	88
New Public Management (NPM)	88
Styring og kontroll av kunnskap og faglighet	89
Forskningsbasert kunnskap som styring og kontroll	91
Faglig disiplinering	93
Sammenhenger mellom ønsket politikk og forskning innen psykisk helse- og rusfeltet	94
Politikk og forskning – forskning og politikk	96
Hvordan endre forskningsfokus innen psykisk helse- og rusfeltet?	98
Sosiale forskjellers betydning for demokratisk kunnskapsutvikling om psykisk helse og rus	100
Forskning om ulikheter	102

Hvordan prioriteres forskning innen psykisk helse- og rusfeltet?	104
Mulige veier til demokratisk forskning	106

KAPITTEL 4 SAMARBEIDSBASERT FORSKNING INNEN PSYKISK

HELSE OG RUS – RØTTER, TRADISJONER OG POSISJONER	110
Kunnskap og erfaring	110
Recoveryverksteder – et eksempel	112
Forskningssamarbeidet	114
Røtter og inspirasjoner i samarbeidsbasert forskning	116
Hvorfor samarbeidsbasert forskning?	120
Forskningspolitiske føringer	121
Brukermedvirkning i forskning	122
Hvorfor skal personer med brukererfaring delta i forskning?	124
Brukerdeltakelse i forskningssamarbeid	126
Om å holde fast i samarbeidsbasert forskning	127
Samarbeidsbasert forskning ved Senter for psykisk helse og rus (SFPR)	129
Samarbeidsbasert forskning ved Yale Program for Recovery and Community Health (PRCH)	131
Fagetsiske retningslinjer	132
Samarbeidsbasert forskning og kollektiv kunnskap	133
Hvordan utvikle et samarbeidsbasert forskningsprosjekt?	135

KAPITTEL 5 HVORDAN SAMARBEIDE I FORSKNINGSPROSESSEN? ..

Å finne og ta sin plass i forskningssamarbeidet	138
Forskerroller	140
Erfaringsdeling gjennom veiledning	141
Dannelse	143
Kunnskaping og forandring	144
Undringsfellesskap	146
Om å lære av historien	148
Å gi rom for mangfold av erfaringer	149
Ståsteder i samarbeidsbasert forskning	150
Ulike former for samarbeidsbasert forskning	152
Rådgivende forskningsdeltakelse	153
Brukerstyrt forskning	154
Samarbeidsgrupper	155
Symbolisk deltakelse og tokenisme	156
Kompetanse og støtte	157
Frigjørende samarbeidsformer	159

INNHOLD

KAPITTEL 6 ANERKJENNELSE, LIKEVERD, MEDBESTEMMELSE OG DIALOGISITET I FORSKNINGSSAMARBEID	162
Introduksjon	162
Om likeverd, anerkjennelse og medbestemmelse	163
Likeverd	164
Anerkjennelse	166
Tid, tempo og hastighet	167
Medbestemmelse	169
Dialogisitet – om å åpne opp for mange stemmer i forskningssamarbeidet	170
Refleksivitet som arbeidsform	173
Rom for å dvele	174
Bruk av småprat	176
Å anerkjenne og utforske hverdagslivserfaringer	177
Å verdsette usikkerhet	178
 KAPITTEL 7 SAMARBEIDSBASERT FORSKNING – EN EPILOG	 180
Demokratisk kunnskapsutvikling	180
Styrkning av den erfaringsbaserte kunnskapen i forskningsprosessen	183
Forskningspolitikk	186
Bevissthet om forholdet mellom politikk og forskning	187
Forskningsformidling og tilgjengelighet av forskningsresultater	189
Veier videre – solidaritet, rettferdighet og endring som ledetråder	191
Om solidaritet og rettferdighet	191
Om endring	193
 REFERANSER	 196
 STIKKORD	 209

Introduksjon

Vårt mål med denne boken

Med denne boken ønsker vi å introdusere og bidra til å utvikle samarbeidsbasert forskning i psykisk helse- og rusfeltet. Forskning som er basert i et samarbeid mellom brukere og pårørende innen tjenestene, de ansatte og forskere, vil bidra til en mer demokratisk kunnskapsutvikling som er påkrevd i feltet. Samarbeidsbasert forskning har lenge vært et satsingsområde. Det er i tråd med politiske og faglige føringer om økt brukermedvirkning, deltakelse og åpenhet om utvikling av forskningsbasert kunnskap generelt. Samarbeidsbasert forskning er et avgjørende virkemiddel i å demokratisere kunnskapsutvikling generelt og forskning spesielt. Norges forskningsråd (NFR) benytter i denne sammenheng begrepet folkeforskning (Norges forskningsråd, 2014). De viser til nasjonal og internasjonal utvikling med nye former for involvering av brukere i forskning og innovasjon. Internasjonalt omtales denne utviklingen som Citizen science. I Sverige brukes begrepet medborgerforskning. I Norge er folkeforskning et relativt nytt fenomen og er i sterk vekst. Dette gjelder særlig prosjekter der målet er å samle inn og rapportere data om økologiske forandringer. I andre prosjekter kan fokus være rettet mot lokalmiljø eller tilrettelegging av offentlige tjenester og infrastruktur. Norges forskningsråd benytter både brukermedvirkning

og brukerinvolvering som begreper. Begge disse begrepene har vært benyttet i ulike programmer og aktiviteter, og beskriver samme prosess. Dette betyr å involvere brukere i et spenn fra deltakelse i referansegrupper og innspillsprosesser til aktiv deltakelse i forskningsprosjekter. Graden av involvering og hvem som involveres, vil variere avhengig av tema og problemstillinger. Det vil også variere i forhold til forskergruppers kompetanse og erfaringer innen samarbeidsbasert forskning.

Ved å øke ulike gruppers innflytelse over temaer og problemstillinger knyttet til forskning i feltet, vil vi kunne bidra til endringer og handlinger både i forsknings-, tjeneste- og samfunnsutvikling. Det vil innebære en demokratisering av kunnskapingsprosessen ved å vektlegge rettigheter knyttet til inklusjon og deltakelse. Deltakerne vil bli hørt og kunne uttrykke seg gjennom en verdsetting av ulike kunnskapsformer og tilgjengelighet til ulike kunnskaper. Samarbeidsbasert forskning vil kunne gi utvidede forståelser og praksiser av og med psykisk helse, uhelse, rusbruk og hva som kan være til hjelp. Slagordet fra amerikanske brukerbevegelser innen psykisk helse «Nothing about us without us», anslår tonen innen samarbeidsbasert forskning. Så langt er problemstillinger innen forskning om psykisk helse og rus utviklet av forskere og akademikere, og bare i liten grad av borgere, pårørende og fagfolk. De siste års utvikling innen nasjonale psykisk helse- og rustjenester har vektlagt betydningen av at brukeren skal være i sentrum for forskning, i tjenester og tjenesteutvikling. Brukerdeltakelse innen forskning har vært fremmet i helse-, sosial og velferdspolitikken. Bruker- og pårørendeorganisasjoner innen psykisk helse- og rusfeltet samt offentlige og private søkerinstanser innen forskning har fremholdt det samme. Vårt mål med boken er å inspirere og vise veier innen samarbeidsbasert forskning i psykisk helse- og rusfeltet. Vi ønsker å løfte fram betydningen av erfaringsbasert kunnskap fra brukere, pårørende og fagpersoner og vise hvordan den kan utforskes systematisk. Boken peker også på dilemmaer og utfordringer innen samarbeidsbasert forskning. Vi undersøker muligheter og utviklingspotensialer til å komme videre og skape nye tilnærminger og metoder innen samarbeidsbasert forskning. Våre mål og ønsker er i tråd med ønsket politisk utvikling innen helse-, sosial- og velferdssektorene samt forskningspolitisk.

Hvorfor samarbeidsbasert forskning?

I boken retter vi blikket mot hvordan fagfolk, tjenester, brukere, pårørende, frivillige, arbeidsliv og fritidsmiljøer kan arbeide sammen om kunnskapsutvikling både i tjenestene, i lokalmiljøet og i samfunnet. Vi viser til betydningen av å inkludere ulike livserfaringer og kunnskaper i hele forskningsprosessen innen psykisk helse- og rusfeltet, og viser til eksempler på hvordan dette kan gjøres og er blitt gjort. I forskningspolitiske dokumenter og retningslinjer stilles det krav om at brukere, pasienter og pårørende skal delta i hele forskningsprosessen. Det vises til at slike samarbeid vil gi kvalitativt bedre forskning, med nye problemstillinger og forskningsmetoder. De ulike samarbeidspartnerne skal delta på lik linje med utdannede forskere når det gjelder ideer og behov for forskning samt utvikling og gjennomføring av forskningsprosjekter. I forskningssøknader skal det dokumenteres hvordan samarbeidspartnerne konkret skal involveres og medvirke i alt samarbeid om og i selve forskningsprosessen. Vi peker på uklarheter og uenigheter om hva brukeres, pasienters, pårørendes og fagpersoners medvirkning i forskning faktisk innebærer, både metodologisk, praktisk og økonomisk. Boken beskriver nasjonale og internasjonale intensjoner for mer kunnskap innen dette feltet, både i bruker- og pårørendemiljøer, i forskningsmiljøer og i universitets- og høyskolesektoren.

Når vi snakker om samarbeid gjennom deltakelse og dialog, *må* de personene som har erfaring med det fenomenet som skal utforskes omkring psykisk helse og rus, være med. De skal være med fra første stund og gjennom hele prosjektet til dets slutt. Vi bruker begrepet *samarbeidsbasert* for å understreke at alle som deltar i en eller annen form for kunnskapsutvikling skal delta med de samme rettigheter, de samme plikter og det samme ansvaret alle deltakerne i et forskningsprosjekt skal ha. Alle skal ha mulighet til å si det de mener og tenker. Det er deltakernes legitime rett å bli hørt, å ytre seg og å medvirke i den aktuelle kunnskapsutviklingen. Det krever både tålmodighet, tilretteleggelse og tid. De personene som berøres av det aktuelle temaet som utforskes, skal inviteres med, kunne delta og medvirke i hele forskningsprosessen.

Historien innen psykisk helse- og rusfeltet viser hvor viktig det er med samarbeidsbasert forskning gjennom deltakelse og dialog. Mange av dem som har

erfart problemer med sin psykiske helse og/eller med rus over lang tid, er blitt neglisjert. De er blitt holdt utenfor det som har skjedd av kunnskapsutvikling om deres erfaringer med vanskene og hva som har vært til hjelp.

Retten til å delta er forankret både i FNs menneskerettigheter og i den rett vi har som innbyggere i Norge. Det burde være fremmed at noen blir holdt utenfor i et demokrati som vårt, som vi omtaler med honnørord som *deltakelse*, *likeverd*, *inkludering* og *dialog*. Dialog omfatter grunnleggende forhold som likeverd, anerkjennelse og respekt. Dette er begreper og væremåter som forstås og utvikles i relasjoner mellom mennesker. For oss innebærer det en demokratisk rett til at alle stemmer skal inkluderes og høres, inviteres inn og kunne uttrykke seg på de måtene de selv måtte ønske. Deltakelse, dialog og samarbeid vil alltid inneholde konflikter, motsigelser og uenigheter. Det er sentralt å anerkjenne og se verdien av at det finnes spenninger og motsigelser fra første stund. Kanskje er det viktigste å erkjenne og anerkjenne at motsetninger og uenigheter kan være ytterst produktivt i en kunnskapingsprosess, sammen med refleksjoner om hvordan deltakerne skal arbeide med og om dette i samarbeidet. Vi bør ta inn over oss at forskjeller finnes, og la dem leve i prosessen om kunnskapsutvikling. Vi må gå inn i de ulike begrepene som rommer en åpenhet for hvordan og til hva prosessen kommer til å utvikle seg. Et viktig element kan være å erkjenne våre forskjeller både i væremåter og tankesett. Det å utvikle kunnskap involverer språk, relasjoner, sosiale og kulturelle forhold og prosesser. Lokal kunnskap utvikles både på individuell basis og knyttet til kontekst. Kunnskaping henger nøye sammen med, og er sammenvevd i, samarbeidsprosesser. Deltakelse, dialog og samarbeid utvikler seg – de er ikke faste eller konstante størrelser. Kunnskap utvikles og skapes gjennom de samme prosessene.

Et fremtidsblikk

Vi ønsker at denne boken skal utfordre og utforske våre forståelser og våre praksiser i samarbeidet om og med forskning og kunnskapsutvikling. Vi ønsker å utfordre den tradisjonelle og dominerende forståelsen av forskning

og kunnskapsutvikling og hva det innebærer. Vi forsøker å være både kritiske og reflekterende i våre tilnærminger og beskrivelser i boken. Vi ønsker å spisse hva vi vil si, og hvorfor vi sier det vi gjør. Vi slår fast at det er et forsknings- og kunnskapsmessig mangfold i feltet. Samtidig er vår ambisjon å løfte fram og tidvis insistere på vår forståelse. Ikke fordi den er den eneste sanne eller rette, men mer for å understreke nødvendigheten av en bredde og et mangfold i kunnskapsutvikling og hvordan forskning kan forstås og praktiseres. Dette innebærer at teksten tidvis kan oppleves som lite dialogisk i den forstand at den blir mer argumenterende enn drøftende og overveiende. Det kan fremstå som en utfordring ved boken. Vi kan kanskje oppfattes som kritiske til det meste. Vi er kritiske til den bestående kunnskapsutviklingen i psykisk helse- og rusfeltet fordi vi opplever den som ensidig. Vi er utålmodige og ønsker forandringer nå! Samtidig vet vi at fagpersoner og brukere opplever og står i både harde og utfordrende samarbeidsbetingelser om hvilken kunnskap som skal og kan ha legitimitet. Vi vet også at det foregår god forskning og kunnskapsutvikling innen psykisk helse- og rusarbeid i samarbeid med brukere, pårørende og fagpersoner i ulike praksiser. Vi håper at denne boken og lesernes tolkning av vår kritikk kan være produktivt endrende. Med boken ønsker vi å bidra til å skape endringer av praksiser i arbeidet med forskning og kunnskapsutvikling innen psykisk helse- og rusfeltet. Det er ment som en invitasjon til dialoger, forstått som likeverdige samtaler mellom to eller flere personer basert på en gjensidig respekt og en felles forståelse av betydningen av den andres stemme og tanker for derved å kunne utvikle egne resonnementer.

Bokens struktur

Vi håper at boken kan bidra til å samle et fragmentert praksis- og kunnskapsfelt, og som inkluderer både helse-, sosial-, velferds- og samfunnsfaglige forhold. Det trengs en fagbok på norsk og i norsk kontekst som mer konkret og eksplisitt presenterer og diskuterer ulike sider ved kunnskapsutvikling generelt og samarbeidsbasert forskning spesielt. Boken presenterer og belyser forholdet mellom erfaringsbasert kunnskap, praksisbasert kunnskap og forskningsbasert

kunnskap. Samtidig er det behov for en fagbok som drøfter grunnlagsforståelser, kunnskapsutvikling og forskningsvirksomhet innen psykisk helse- og rusarbeid. Boken gir eksempler fra kommune- og spesialisthelsetjenester, så vel som fra arbeidsliv, lokalmiljøer og personers egne valg og strategier. I tillegg fokuserer vi på ulike kunnskapsperspektiver og kunnskapsgrunnlag, og på hvor ulike former for kunnskap kan hentes fra – og hvordan.

Boken er skrevet for brukere, pårørende, ansatte, forskere, studenter og andre som er engasjert i og opptatt av psykisk helse- og rusfeltet. Den er aktuell for studenter på bachelor-, master- og ph.d.-nivå samt for fag- og forskningsmiljøer innen psykisk helse- og rusfeltet, på andre helse-, velferds- og samfunnsområder og i bruker- og pårørendeorganisasjoner. Om vi lykkes, er en helt annen sak, og det vil det være opp til deg som leser å avgjøre.

På denne bakgrunn har vi valgt å bygge opp boken med sju kapitler:

I kapittel 1, «Samarbeidsbasert forskning i psykisk helse- og rusfeltet», beskriver vi og diskuterer tre forhold: Først hva vi tenker at kunnskap er i og på spill i fagfeltet. Deretter avgrenser vi fagfeltet *psykisk helse- og rusarbeid* og dets faglige tradisjoner. Til sist argumenterer vi for behovet for brudd i og endring av dagens kunnskapsutvikling i psykisk helse- og rusfeltet.

I kapittel 2, «Hva kan kunnskap være?», presenterer vi ulike kunnskapsformers likeverdighet og samspill og peker på ulike kunnskapstradisjoner i feltet *psykisk helse og rus*. Vi eksemplifiserer videre betydningen av erfaringsbasert kunnskap gjennom recoverytradisjoner.

I kapittel 3, «Hva kan forskning være?», introduserer vi begrepet *likeverdig pluralisme* innen forskning og kunnskapsutvikling i dette feltet. Vi trekker så fram sentrale utfordringer i arbeidet med samarbeidsbasert forskning innen psykisk helse og rus.

Kapittel 4, «Samarbeidsbasert forskning innen psykisk helse- og rusfeltet – røtter, tradisjoner og posisjoner», tar for seg ulike begrunnelser for samarbeidsbasert forskning mellom ulike aktører på feltet. De historiske røttene og tradisjonene innen samarbeidsbasert forskning belyses med ulike eksempler.

I kapittel 5, «Hvordan samarbeide i forskningsprosessen?», diskuterer vi ulike måter å utvikle og samarbeide om kunnskapsutvikling på. Det vises til

ulike former for erfaringsdeling og til hva vi kan lære av historien knyttet til brukermedvirkning i forskning.

I kapittel 6, «Om anerkjennelse, likeverd, medbestemmelse og dialogisitet i forskningssamarbeidet», beskrives noen sentrale begreper innen samarbeidsbasert forskning. Det vises konkret hvordan anerkjennelse, likeverd og medbestemmelse kan arbeides med i forskningssamarbeid.

I kapittel 7, «Samarbeidsbasert forskning – en epilog», avrundes boken med samlende refleksjoner og ideer til vilkårene for demokratisk kunnskapsutvikling, rådende forskningspolitikk og samfunnsmessige, vitenskapelige og økonomiske rammebetingelser.

God lesning!

Bengt Karlsson og Marit Borg

Samarbeidsbasert forskning i psykisk helse- og rusfeltet

I dette kapitlet beskriver og diskuterer vi tre sentrale forhold ved samarbeidsbasert forskning innen psykisk helse- og rusfeltet i Norge relatert til både historiske og nåtidige faglige perspektiver og politiske mål. Først presenterer vi noen grunnleggende antakelser om hva vi tenker er på spill – og i spill – knyttet til kunnskapsutvikling i feltet. Deretter avgrenser vi psykisk helse- og rusfeltet, og beskriver hvordan feltet er konstituert gjennom dets ulike faglige tradisjoner. Til sist utlegger vi behovet for brudd med og endring av hvordan, hvem og hva som skal lede an i kunnskaping i feltet fremover. Internasjonale og nasjonale føringer for psykisk helse og rus trekkes inn som bidrag til hva som trengs av kunnskapsutvikling og hvordan dette kan arbeides med.

Forforståelser og ståsteder

Denne boken handler om samarbeidsbasert forskning som et bidrag til demokratisk kunnskapsutvikling og forskningspolitikk. I det følgende gjør vi rede

for våre forforståelser og ståsteder knyttet til psykisk helse og rus både som felt, fag og tradisjon(er). Vi har en grunnleggende antakelse om antakelser: *at vi alltid har en grunnantakelse eller forforståelse*. Både fagpersoner, brukere, pårørende og forskere møter hverandre med en forforståelse som mennesker og personer i ulike roller. Det betyr at vi ikke er nøytrale når vi gjør oss opp en forståelse av noe. Vi har uunngåelig med oss noen generelle ideer om hva som er det karakteristiske ved det fenomenet vi står overfor. Vår forforståelse kan også være at vi ikke vet eller ikke har noen ideer om hva vi står overfor. Gadamer (1975) viser til vår forståelse av kunnskapsproduksjonens betingelser gjennom sine analyser av *forforståelsens* betydning for forståelsen. Vi står aldri fullstendig uhildet foran en situasjon, en sak eller et menneske. Vi har alltid en forforståelse av både situasjonen, saken og personen vi møter. Denne forforståelsen kan være eksplisitt. Oftest inneholder den imidlertid både eksplisitte og implisitte elementer ved at den først kan erkjennes i situasjonen eller i møtet med den andre. Forforståelsen er et uomtvistelig vilkår for all erkjennelse. Dette standpunktet innebærer ikke at all erkjennelse er subjektivt basert og bare er uttrykk for eksplisitte og implisitte fordommer. Forforståelsen settes på og i spill ved at tolkeren spiller inn sin egen horisont, med fordommer og forståelser, ut mot det som søkes forstått. Forståelse kan finne sted når og såfremt tolkeren setter seg selv og alt sitt medbrakte eget på spill. Gjennom dialogen med den andre settes det spørsmålsteget ved forforståelsen. Spørsmålsteget og dialogen vil kunne lede til nye forståelser og derved også til nye erkjennelser. Det er nettopp vår forforståelse som muliggjør dialogen eller møtet med den andre. Uten forforståelse vil det ikke kunne foreligge et sted å begynne. Det er knyttet dobbeltheter til forforståelsen. Den er en nødvendig forutsetning for å kunne utvikle forståelse(r). Samtidig kan forforståelser bli et hinder hvis man ikke er åpen og villig til å sette dem i og på spill. Et eksempel kan være at en person hører stemmer. Fra en synsvinkel kan det forstås som symptom på en diagnose. Med en annen forforståelse kan det omtales som en åndelig gave. En tredje tolkning kan være at det forstås som uttrykk for indre dialoger.

Brinkmanns (2017) utlegning av begrepet *ståsteder* henleder til noen konkrete steder – fysisk og geografisk. Jeg kan være forbundet til disse stedene, og

de gir meg næring. Man kan, ifølge Brinkmann, også tenke mer metaforisk, i den forstand at ståsteder kan uttrykke «livsoaser» hvor det oppstår mening ved at et fenomen får lov til å tre fram i seg selv med en iboende verdi. Ståsteder angir, slik vi ser det, flere utkikkspunkter – steder hvor man står og kikker ut – og inn – i verden og på de meningsbærende fenomener som rører seg og fremtrer der. Vi kan ha mange ståsteder, avhengig av hvor vi er, og hva vi ser etter. Ståstedene eksisterer som rent faktiske i det livet vi lever sammen. Et slikt fenomen kan være kunnskapsutvikling innen psykisk helse- og rusfeltet – som er tema for denne boken.

I det følgende beskriver vi våre ståsteder som angir vår forståelse av hva kunnskaping innen dette feltet kan være. Vi presenterer sentrale ståsteder som er avgjørende for hva vi skriver, hvordan vi skriver, og for hvem vi skriver. Tydeliggjøringen av våre ståsteder er en invitasjon til kritisk gransking av og refleksjon over premissene for disse ståstedene, deres innhold og hvordan temaene beskrives i boken. Synliggjøring og valg av forforståelse(r) og ståsteder kan på den måten bidra til å tydeliggjøre våre egne og kontrastere andres forforståelser og ståsteder. Dette kan åpne for konstruktive dialoger mellom ulike posisjoner og synspunkter. Samtidig ønsker vi å være tydelig på at vi *mener* noe med det vi skriver. Vi ønsker å påvirke med det vi skriver. Vi vil bidra til endringer i arbeidet med psykisk helse og rus, med særlig vekt på hva som skal være kunnskap i feltet, og hvordan denne kunnskapen kan utvikles og – ikke minst – tas i bruk.

Det er to områder som er viktige for oss knyttet til hvordan det skal skapes endringer: (1) det går for sakte, og (2) kunnskap gir makt, og makt gir kunnskap. Disse to perspektivene er de viktigste for de temaene vi skriver om i denne boken. Det betyr at vi utelater andre. Samtidig henger disse to perspektivene nøye sammen – men må likevel behandles hver for seg. La oss starte med at det går for sakte, og hva vi mener med det.

Det går for sakte med demokratisk kunnskapsutvikling

De samfunnsmessige og historiske erfaringene i samarbeidet med personer med psykisk helse- og rusvansker er viktige for å kunne forstå hva som er